

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ŞAHNAZ MUSTAFA QIZI QULIYEVA

**AZƏRBAYCAN AİLƏLƏRİNDƏ GƏNC QIZLARA
MÜNASİBƏTİN VƏ ONLARIN AİLƏ HƏYATINA
HAZIRLANMASININ PSIXOLOJİ PROBLEMLƏRİ**

6114.01 – Sosial psixologiya

**Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

İş Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Pedaqogika və psixologiya” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: psixologiya üzrə elmlər doktoru,
əməkdar elm xadimi, professor
Əkbər Salman oğlu Bayramov

Rəsmi opponetlər: psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Gülnarə Kazım qızı Qurbanova

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Əzim Əli oğlu Əliyev

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrası**

Müdafiə “__29__” “__09__” 2016-cı il saat__ da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.02.014 Dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi 23, II korpus, aidutoriya 901

Dissertasiya ilə BDU-nun elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “__” “__” 2016-cı ildə göndərilib.

FD.02.014 Dissertasiya
şurasının elmi katibi,
psixologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

Rəşid Vəkil oğlu Cəbbarov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Bu gün respublikamız müstəqillik şəraitində özünün dinamik sosial-iqtisadi inkişafı ilə dünyaya sürətlə inteqrasiya edir. Cəmiyyətin bütün sferalarını əhatə edən dəyişilmələr, yeni dəyərlər sistemi, müxtəlif istiqamətli islahatlar və s. əsas təsisatlardan hesab edilən ailə institutuna, onun münasibətlər sferasına da nüfuz etməkdədir. Təbii ki, belə bir sosial-psixoloji şəraitdə Azərbaycan ailəsində qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığı məsələlərində bir sıra yeni cəhətlər özünü biruzə verəcəkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir etnosun, xalqın özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də gənc qızların ailə həyatına hazırlığı ilə bağlı milli-etnik adət-ənənələrin qorunub saxlanması və bununla da cəmiyyətin dayaqını təşkil edən ailə münasibətlərinin uğurlu əsaslar üzərində möhkəmləndirilməsidir. Bu baxımdan inteqrasiya şəraitində ailələrdə qızlara münasibətlə bağlı özünü göstərən və milli-etnik adət-ənənələrə uyğun gəlməyən cəhətlərlə mübarizə aparılması ciddi bir vəzifə kimi qarşıda durur.

Faktlar göstərir ki, gənclərdə mənəvi və əxlaqi davranış normativlərinin formalaşması istiqamətləri, ailəyə hazırlığın əsasları milli-etnik kökə, milli hissələrə və milli adət-ənənələrə əsaslanmadıqda, ailənin uzunömürlülüüyü azalır, boşanmaların sayı artır, cəmiyyətin özülü zəifləyir. Şübhəsiz hər bir ailənin həyatında xalqın ruhu, mənəviyyatı yaşayır və bu xüsusiyyətlər el adət-ənənələri ilə nəsil-dən-nəslə verilir.

Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığı ilə bağlı məsələlər mürəkkəb strukturu və məxsusi cəhətlərlə səciyyələnir. Bu məxsusi cəhətlərin sosial-psixoloji mexanizmlərinin öyrənilməsi ailə institutunda baş verən böhranların aradan qaldırılmasında, ailə münasibətlərində ortaya çıxan çatışmazlıqların azadılmasında mühüm əhəmiyyətə malik ola bilər. Bununla yanaşı gənc qızların ailə həyatına hazırlanmasında milli-etnik xüsusiyyətlərin nəzərə alınması ilə yanaşı, sosial-psixoloji mexanizmlərin təsir imkanlarının da diqqət mərkəzinə gətirilməsi hər bir halda tərbiyə prosesində qızlarda zəruri keyfiyyətlərin formalaşdırılmasına zəmin yaratmış olur.

Sosial-iqtisadi şəraitin dəyişməsi fonunda Azərbaycan ailələrində qızlara münasibətdə yeni çalarların ortaya çıxması, onların yalnız milli-etnik adət və ənənələr əsasında ailə həyatına hazırlanması məsələsi ilə bağlı ciddi problemlər yaradır, tərbiyənin həm milli, həm də müasirlik kontekstindən həyata keçirilməsi zərurətini diktə edir.

Belə bir zərurətin gerçəkləşdirilməsi və qızların ailə həyatına hazırlanması üçün Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətin və onların ailə həyatına hazırlanmasının sosial-psixoloji mexanizmlərinin tədqiq edilməsi vacibdir.

Məhz bu cəhətləri nəzərə alıb “Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətin və onların ailə həyatına hazırlanmasının psixoloji problemləri” mövzusunun tədqiqat obyekti kimi seçilməsini məqsəduyğun hesab etmişik.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. Respublikamızda böyüməkdə olan gənc nəslə münasibət və onların şəxsiyyət kimi formalaşdırılması, eyni zamanda, böyüməkdə olan gənc nəslin ailə həyatına hazırlanması problemi daim psixoloqların və digər elm sahələrinin nümayəndələrinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu baxımdan Ə.K.Zəkiyev, F.Ə.İbrahimbəyov, M.C.Məhərrəmov, Ə.S.Bayramov, Z.M. Meh-dizadə, Ş. S.Ağayev, Ə. Ə.Əlizadə, M.Ə.Həmzəyev, Ə.Ə.Qədirov, B.H.Əliyev, R.H.Qədirova, K.R.Əliyeva, Ə.T.Baxşəliyev, G.K.Qurbanova, C.A.Təhmasib, R.İ.Əliyev və b. aillərimizin tədqiqatlarını xüsusilə qeyd etmək olar. Bu tədqiqatlarda ailə həyatının milli-etnik əsasları və qızlara münasibətin psixoloji mexanizmləri öz əksini tapmışdır.

Problemlə bağlı pedaqoji istiqamətdə aparılmış tədqiqatlarda (M.Murad-xanov, Y.Talıbov, Ə.Həşimov, Ə.Ağayev, A.Abbasov, N.Kazimov, H.Əlizadə, N.Muxtarova, S.Quliyev və b.) ilk növbədə ailədə valideynlər və ailənin digər üzvləri tərəfindən uşaqların tərbiyə olunmasının səmərəli yolları göstərilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan tədqiqatlar əsasən ümumtəhsil və texniki peşə məktəbləri şagirdlərini əhatə etmişdir.

Ailələrdə gənclərə münasibət və onların ailə həyatına hazırlığı ilə bağlı problemə sosial-psixoloji və etnik-psixoloji aspektdən istər respublikamızda, istərsə də onadan kənarda sanballı tədqiqat işləri həsr olunmuşdur (B.Əliyev, R.Qədirova, K.Əliyeva, G.Qurbanova, Ə.Baxşəliyev, C.Təhmasib, R.İbrahimbəyova, R.Əliyev, S.Hacıyeva, S.Orucova, İ.Abramov, T.Afanasyeva, B.Barski, V.Ve-çer, İ.Qrebennikov, İ.Elşanskaya, D.Lutski, A.Nizova, M.Paşkova, L.Timofeyeva, E.Çernova və b.). Bu tədqiqatlarda da ailə münasibətləri, ailədaxili konfliktlər, ailədə qız tərbiyəsinin xüsusiyyətləri diqqət mərkəzinə gətirilmiş və ciddi elmi nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Lakin həmin tədqiqatlarda zaman, məkan və milli-etnik zəmin fərqi olmuşdur. Bu da tədqiqat işinin aktuallığından xəbər verir.

Tədqiqatın obyekti orta məktəbin yuxarı siniflərində və ali məktəblərdə oxuyan qızlarda ailə həyatına hazırlığın psixoloji məsələləridir.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətə və ailə həyatına hazırlanmasına təsir göstərən sosial-psixoloji amillərdir.

Tədqiqatın məqsədi müasir şəraitdə Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətin formalaşmasına və onların müstəqil ailə həyatına hazırlanmasında sosial mühitin, milli-etnik adət-ənənələrin rolunu ayırd etmək, qızlarda ailə həyatı haqqında təsəvvürlərin formalaşmasının sosial-psixoloji mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın əsas fərziyyəsi. Gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlanması mürəkkəb sosial-psixoloji proses olub müxtəlif amillərin təsiri ilə formalaşır və nəinki ayrı-ayrı yaş dövrlərində, həm də ayrı-ayrı ailə situasiyalarında fərqli təzahürlərə malik olur.

Əsas fərziyyə ilə yanaşı bir əlavə fərziyyə də götürülmüşdür:

-Gənc qızların ailə həyatına hazırlığı haqqında təsəvvürləri bir sıra amillərlə

yanaşı, qızların mənəvi idealları, arzuları, milli identikliyi və özünüqiyimətləndirmənin real təzahürləri ilə də şərtlənmişdir.

Tədqiqatın vəzifələri. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Şərq fəlsəfi fikrində və klassik Azərbaycan ədəbiyyatında, eləcə də xalqımızın məişət psixologiyasında problemin qoyuluşunun araşdırılması.

- Azərbaycanda gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığının etnik-psixoloji istiqamətlərini nəzərdən keçirmək və onun sosial-psixoloji mexanizmlərini aydınlaşdırmaq.

- Gənc qızların ailə həyatına hazırlığı haqqında təsəvvürlərin səviyyəsini müəyyənləşdirmək.

- Gənc qızların ailə həyatına hazırlığının səviyyələrini müəyyən etmək.

- Problemlə əlaqədar mövcud psixoloji ədəbiyyatları təhlil etmək.

- Müasir sosial-psixoloji şəraitdə qızların ailə həyatına hazırlığının mövcud vəziyyətini araşdırmaq, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasının yol və vasitələrini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasları və metodları. Tədqiqatın metodoloji əsası nı şəxsiyyətin formalaşması və ona fərqli münasibətlərin yaranmasının səbəbləri, strukturu, mexanizmləri və təzahürləri ilə bağlı sosial-psixoloji müddəalar və prinsiplər təşkil edir.

Tədqiqatda İ.F.Yudinın “Ailə həyatına hazırlığın qiymətləndirilməsi” metodikasından, sosiometrik sorğudan və anket sorğusundan istifadə olunmuşdur. Tədqiqatda 15-18 yaşlı orta məktəb şagirdləri, Sumqayıt Dövlət Universitetinin tələbə qızları, müəllimlər, valideynlər iştirak etmişlər. Tədqiqatda 350 nəfər şagird, tələbə, valideyn və müəllim iştirak etmişdir ki, onlardan 200 nəfəri gənc qızlardır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığının sosial-psixoloji və milli-etnik xüsusiyyətləri aşkarlanmış, gənc qızların ailə həyatına hazırlığına təsir göstərən amillər müəyyən edilmiş, problemə həsr olunmuş tədqiqatlar sistemləşdirilmişdir.

İlk dəfə olaraq bu işdə:

- Müasir dövrdə gənc qızların ailə həyatına hazırlığının sosial-psixoloji problemləri müəyyən edilmiş;

- Gənc qızların ailə həyatına hazırlığının səviyyələri aşkarlanmış;

- Ailələrdə gənc qızlara münasibəti və onların ailə həyatına hazırlığını şərtləndirən milli-etnik və sosial-psixoloji amillər sistemləşdirilmiş, neqativ halların aradan qaldırılmasının yol və vasitələri göstərilmişdir.

Müdafiəyə təqdim olunan müddəalar:

- Müasir gənc qızlarda gələcək həyat yoldaşlarını özünün şəxsi keyfiyyətlərinə görə deyil, onun işinin prestijinə, valideynlərinin maddi vəziyyətinə görə «seçim aparması» tendensiyaları dominantlıq təşkil edir. Onların davranış və istəklərindəki belə dominant motivlər ailə mühitinin və cəmiyyətin təsiri ilə

bağlıdır.

- Müəyyən edildi ki, yaşın dəyişmə dinamikasına görə qızların mənəvi ideallar, ailəyə hazırlıq haqqında təsəvvürlərində fərqli məqamlar özünü göstərir. Belə ki, məktəblilər özlərinin ailə haqqında təsəvvürlərini ana və bacıları ilə, tələbələr isə tanıdıqları real insanlarla identifikasiya edirlər.

- Gənc qızların ailə həyatına hazırlığının milli-mənəvi dəyərlərimizə istinadən təşəkkülü onların daxil olduqları kollektivdə yüksək ictimai dəyərə malik davranış motivləri, müsbət əxlaqi nümunələr, ətraf mühətdə təqdirəlayiq etalonlar olduqda daha yaxşı təzahür edir.

- Gənc qızlar qrupdaxili və şəxsiyyətlərsi münasibətlərdə simpatiya və antipatiya kimi emosional münasibətlərin strukturlarından deyil, şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olaraq verilən qiymət meyarlarına xüsusi önəm verirlər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Gənc qızların şəxsiyyətinin təşəkkülü, ailə həyatına baxışının formalaşması mürəkkəb və çoxcəhətli proses olduğundan onun inkişaf dinamikasının tədqiqi sosial psixologiyani yeni biliklərlə zənginləşdirir. Bununla yanaşı eksperimentdən alınmış nəticələr ailədaxili münasibətlərin tənzim olunması ilə bağlı yeni elmi istiqamətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatda əldə olunan nəticələrdən və irəli sürülən təkliflərdən valideynlər, müəllimlər, və tərbiyəçilər istifadə edə bilərlər. Tədqiqat işinin nəticələrindən orta ixtisas məktəblərində psixoloqlar, tərbiyə sahəsində işləyən mütəxəssislər üçün elmi-metodik tövsiyələr hazırlanmasında, ali məktəblərdə, psixologiya kurslarının, eləcə də ailə psixologiyasının və sosial psixologiyanın tədrisində də faydalanmaq olar.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Tədqiqatın nəticələri Sumqayıt Dövlət Universitetinin Psixologiya kafedrasının elmi seminarlarında, müxtəlif elmi-praktik konfranslarda məruzə və çıxışlarda müzakirə edilmişdir. Eyni zamanda dissertasiya işinin əsas nəticələri müəllifin müvafiq məqalə və tezislərində öz əksini tapmış və bu yolla aprobasiyadan keçmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim edilən müddəalar göstərilmiş, işin aprobasiyası haqqında məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın “**Gənc qızların ailə həyatına hazırlanması sosial-psixoloji tədqiqatın predmeti kimi**” adlı I fəslı iki yarımfəsildən ibarətdir. I fəslin “**Gənc qızlara münasibətin formalaşmasına təsir edən sosial-psixoloji amillər**” adlanan birinci yarımfəsildə gənc qızlara münasibətlə bağlı milli-etnik dəyərlərə malik olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında, Azərbaycan

mütəfəkkirlərindən N.Tusinin, M.Füzulinin, A.Bakıxanovun və b. əsərlərində, Qobusnamədə, İslam dinində qızlara münasibətin sosial-psixoloji məqamları diqqət mərkəzinə gətirilmiş, eyni zamanda, gənc qızlarımızın ailə həyatına hazırlanması üçün zəruri olan məsələlər açıqlanmışdır. Bu yarımfəsildə həmçinin, gənc qızların şəxsiyyətinin, mənəviyyatının düzgün formalaşmasında Şərq fəlsəfi fikrində və klassik ədəbiyyatımızda, folklorumuzda öz əksini tapmış ideyalara geniş yer verilmiş və onlar sosial-psixoloji baxımdan mənalandırılmışdır.

Dissertasiyanın I fəslinin **“Gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığı problemlərinin tədqiqinin əsas istiqamətləri”** adlanan ikinci yarımfəsilində problemin tədqiqi istiqamətləri araşdırılmışdır. Bu yarımfəsildə qeyd olunur ki, Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığının təhlilinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Eyni zamanda bu problemin kompleks halda deyil, ayrı-ayrılıqda müxtəlif psixoloji yanaşmalar aspektində təhlili olunmuşdur. Bunun da səbəbi onunla əlaqələndirilir ki, qızların şəxsiyyət kimi düzgün formalaşmasında onlara göstərilən münasibət və ailə həyatına hazırlığı hər bir etno-mədəni mühitdən, ayrı-ayrı yaş dövründən asılı olaraq hər bir cəmiyyətin tələbləri fonunda müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalır.

Dissertasiyanın **“Müasir şəraitdə Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətin etnik-psixoloji xüsusiyyətləri”** adlanan II fəslə iki yarımfəsildən ibarətdir. II fəslin **“Ailə həyatına hazırlıq və onun sosial-psixoloji məsələləri”** adlanan birinci yarımfəsilində gənc qızlara münasibətdə və ailə həyatına hazırlığında sosial-psixoloji, maddi-iqtisadi, fərdi-psixoloji, etnik-psixoloji amillərin rolu araşdırılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan ailələrində qız uşaqları doğulduğu gündən etibarən özünə məxsus sosial-psixoloji şəraitə düşür və sosial amillər əsas rol oynayaraq onların təbii, bioloji quruluşuna, orqanizminə psixoloji amillər vasitəsilə təsir edərək onların şəxsiyyət kimi təşəkkülünə mühüm təsir göstərir. Bununla yanaşı bu yarımfəsildə gənc qızların ailə həyatına hazırlığı ilə bağlı sosial-psixoloji istiqamətlər təhlil olunur.

Dissertasiyanın II fəslinin **“Azərbaycan qızlarına xas olan etnik psixoloji xüsusiyyətlər və onların ailə həyatına hazırlığında rolu”** adlanan ikinci yarımfəsilində müasir dövrdə gənc qızların şəxsiyyətinin istiqamətləri, tələbatları, dünyagörüşü, əqidəsi, maraq və motivləri, şəxsiyyət istiqamətlərinin məzmunu araşdırılır. Bu yarımfəsildə qeyd olunur ki, gənc qızların mənəvi inkişafında və ailə həyatına hazırlığında özünütərbiyə, özünə nəzarət və özünü qiymətləndirmənin düzgün formalaşması mühüm rol oynayır. Göstərilir ki, hər bir gənc qızda özünü qiymətləndirmənin təşəkkülü məxsusi cəhətlərə malikdir və mənlilik şüurunun, “Mən” haqqında təsəvvürlərin formalaşması onun ümumi mədəni inkişaf səviyyəsindən, dünyagörüşündən, əqidəsindən, həyat mövqeyi və məqsədlərindən, meylindən, eyni zamanda özünü adekvat dərk etmə səviyyəsindən asılıdır.

Dissertasiyanın “**Gənc qızların ailə həyatına hazırlığının eksperimental-psixoloji tədqiqi**” adlanan III fəslində problemin araşdırılmasının yolları, vasitələri nəzərdən keçirilir və tədqiqatın metodikası şərh olunur. Burada Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığının öyrənilməsi istiqamətində həm metodoloji, həm metodiki və empirik yönümdə meydana gələn çətinliklər araşdırılıb təhlil edilir.

Dissertasiyanın III fəslinin “**Tədqiqatın təşkili və keçirilməsi**” adlanan birinci yarım fəslində gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığı probleminin öyrənilməsi ilə əlaqədar müxtəlif metodikalar nəzərdən keçirilmiş, eyni zamanda tədqiqat prinsiplərinə və bəzi metodiki məqamlara aydınlıq gətirilir.

Aparadığımız tədqiqat göstərdi ki, 18-21 yaşlı tələbə qızların əksəriyyəti 70%-dən çoxu mənəvi ideallarının olmadığını, yəni özləri olmaq istədiklərini, 30%-isə ata, ana və bacıları kimi mehriban, qayğıkeş, özünə hörmət edən, xarici görünüşcə gözəl, mənəvi baxımından zəngin olmaq istədiklərini bildirmişlər. 18-21 yaşlı yetkin gənc qızlar isə tanındıqları real insanlar içərisində mənəvi ideallarının az olduğunu qeyd etməsi də bu yaş dövrünün psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Verilmiş suallara münasibətdə gənc qızların mənəvi keyfiyyətlərə münasibətində yaş amili müəyyən fərqli cəhətlərlə özünü göstərmişdir. Belə ki, 15-17 yaşlı gənc qızlar mənəvi inkişafa can atdıqları halda, artıq 18-21 yaşlı gənc qızlarda mənəvi inkişaf özünü yüksək şəkildə göstərir.

«Müasir gənc qızlara münasibətiniz?» sualına 15-21 yaş arası oğlanların 70%-ə qədər «normal», 20% yaxşı, 10%-i isə «pis» deyər cavablandırmışdılar. Bu suala istər 15-17, istərsə də 18-21 yaş civarında olan gənc qızların fikirlərində oxşarlıq daha çox özünü göstərmiş, yəni 62%-ə qədər «normal», 24%-i «yaxşı», 14%-ə qədər isə «pis» deyər münasibətlərini bildirmişlər. Rayon və kənd mühitində yaşayan oğlan və qızlarla aparılan sorğuya, müşahidələrə əsasən qeyd etmək olar ki, (15-17) gəclərin əksəriyyətinin fikrincə müasir qızlar tərbiyəli, namuslu, ailəyə sadıq və soykökünə bağlı olmalıdır.

«Siz gələcək ailə xoşbəxtliyinizi harada qərarlaşdırmısınız?» sualına 15-17 yaşlı qızların 58%- qədər oğlanın valideynləri ilə birlikdə, 42%-i ayrı yaşamaqda, 5%-i isə öz anası ilə birlikdə yaşamağı göstərmişdir. 18-21 yaşlı qızlar isə fərqli cavab vermiş, yəni 90%-ə qədər ayrı yaşamağa, 7%-i oğlanın valideynləri ilə birlikdə, 3%-ə qədər isə öz anası ilə birlikdə yaşamağa üstünlük vermişlər. Bu fərqli cavablar onunla bağlıdır ki, 15-17 yaşlı qızların ünsiyyət dairəsinin az olduğundan və valideynləri tərəfindən onlara verilən müstəqilliyin məhdud xarakter daşdığından bu yaşda olan qızlar rahatlığı, xoşbəxtçiliyi valideyn himayəsində tapdığından və müstəqil yaşamağa psixoloji baxımından hazır olmadığından gələcək ailə xoşbəxtliyini də oğlanın valideynləri ilə birlikdə görür.

18-21 yaşlı qızların 90%-ə qədərini isə gələcək ailə xoşbəxtliyini oğlanın

valideynlərindən ayrı görməsinin də bir sıra sosial-psixoloji səbəbləri vardır ki, bu da onların yaş və tələbatlarından asılı olaraq ünsiyyət dairəsinin daha çox genişlənməsi və onlara 15-17 yaşlı qızlara nisbətən çox verilən müstəqilliklə bağlıdır ki, belə qızların da əksəriyyəti ər evində, «baldız-qaynana» münasibətlərinə tabe olmağa deyil, özlərini müstəqil aparmağa meylli olurlar. Odur ki, belə qızlar öz xoşbəxtliklərini ayrı yaşamaqda görürlər.

«Siz özünüzlə gələcək həyat yoldaşı seçərkən hansı keyfiyyətlərin onda olmasını istərdiniz?» sualına 15-17 və 18-21 yaşlı oğlanların çoxu tərbiyəlik, namusluluq, sadıqlıq kimi keyfiyyətlərə önəm vermiş, 15-17 yaşlı qızların isə ən çoxu 70% namusluluq və tərbiyəlilik, 22%-i ağıllı, səmimilik kimi keyfiyyətlərə, 10%-i isə savadlılığa önəm vermişdir. 18-21 yaşlı qızların isə 70%-i namuslu və tərbiyəlilik, 30%-i isə ağıllı və səmimilik keyfiyyətlərinə üstünlük vermişlər. Aparılan müşahidələrə əsasən qeyd etmək olar ki, müasir gənc qızlar arasında da gələcək həyat yoldaşlarını özünün şəxsi keyfiyyətlərinə görə deyil, onun atasının şan-şöhrətinə, var-dövlətinə görə müəyyənləşdirib «seçim aparənlər» olur. Nəticələrin təhlili göstərdi ki, gənc qızların davranış və rəftarındakı dominant motivlər əsasən ailə mühitinin tərbiyəsi ilə bağlıdır.

Müşahidələr göstərir ki, gənc qızların ailə həyatına hazırlığının, ümumiyyətlə, şəxsiyyətinin milli-mənəvi dəyərlərimizə istinadən təşəkkülü onların daxil olduqları kollektivdə yüksək ictimai dəyərə malik davranış motivləri, müsbət əxlaqi nümunələr, ətraf mühitdə təqdirəlayiq etalonlar olduqda daha yaxşı təşəkkül tapır. «Sizin şəxsiyyətinizin formalaşmasında valideynləriniz tərəfindən hansı dəyərlər daha çox sizə aşılır?» sualına 15-17 yaşlı qızlarla 18-21 yaşlı qızların cavablarında ümumi oxşarlıq özünü büruzə vermişdir ki, bu da qızların 70%-dən çoxunu namuslu olmaq kimi keyfiyyəti ön plana çəkmələri olmuşdur. Bu baxımından da Azərbaycan ailələrində namuslu qızlara hamı hörmətlə yanaşır və ailədə böyüyən qızlara münasibətdə, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında namusluluq hissənin önə çəkilməsinə valideynlər daha çox diqqət yetirirlər.

«Müasir gənc qızlarımızı nəçə görmək istərdiniz?» sualına müəllimlərin 53%-i tərbiyəli, 40%-ə qədər təhsilli kimi keyfiyyətlərə daha çox üstünlük vermişlər. Gənc qızların oğlanlarla qarşılıqlı münasibətlərinin ağıllı istiqamətlənməsi ilə bağlı 18%-ə qədər müəllim öz fəaliyyətindən razı olduğunu bildirmişdir ki, bu isə çox aşağı göstəricidir.

Qızların öz şəxsiyyətinin formalaşmasında və oğlanlarda hansı mənəvi keyfiyyətlərin olmasına önəm verdiklərini öyrənmək üçün sosiometriya və referentometriya metodlarından istifadə etməklə eksperiment keçirdik. C.Mareno tərəfindən işlənmiş və qarşılıqlı münasibətləri öyrənmək üçün sosiometrik seçmə yolu ilə eksperiment keçirdik. Qızlara belə bir tapşırıq verdik, hər hansı bir səyahətə gedərkən qrupunuzdan 1-ci ..., 2-ci ..., 3-cü ... kiminlə yol yoldaşı olmaq istərdiniz. Qızlar verdiyimiz tapşırıqə uyğun olaraq ilk 3 nəfərin adını ardıcıl olaraq qeyd etdilər. Eksperimentin nəticələrini təhlil

edərkən aydın olur ki, hər bir qız və ya oğlan qrupda emosional statusa malikdir. Status isə qız və oğlanların qrupda mövqeyini əks etdirir. Qızların qrupda statusu kəmiyyətə müsbət və mənfi seçimlərin miqdarı ilə ölçülür.

Sosiometrik eksperimentdə “təcrid edilmiş” bəzi qızları müəyyən etmək mümkün oldu. Sosiometrik seçmə zamanı qızlar öz seçimlərinin motivini belə izah edirdilər ki, o çox zarafətçidir, adamı darıxmağa qoymur, şəndir, maraqlı söhbətləri var, ünsiyyətçidir və s. Biz bu seçməni ən çox 15-17 yaşında olan qızlarda müşayiət etdik ki, bu seçmədə emosional boyalıq xarakterizə olunurdu. 18-21 yaşında olan qızlar isə partnyorun seçilməsində ilk təəssüratdan yaranan hisslərə deyil, təlim fəaliyyəti zamanı aşkara çıxan daha dərin şəxsi keyfiyyətlərə əsaslanırdılar. Beləliklə bu üsul qızların emosional münasibətlərinin strukturunu təyin etməyə imkan verir. Bu eksperiment zamanı müəyyən edildi ki, qrupda təcrid olunmuş qızların ünsiyyət tələbatı ödənmədiyindən, onlar bu istiqamətdə tələbatlarını ödəmək üçün oğlanlarla dostluq etməli olurlar ki, qız-oğlan dostluğu isə cəmiyyətimizdə çox zaman yaxşı qarşılanır. Bu onu göstərir ki, qızlar referentometrik seçməyə daha ciddi yanaşmış, sosiometrik seçmədə olduğu kimi simpatiya və antipatiya kimi emosional münasibətlərin strukturlarından deyil, şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olaraq verilən qiymət meyarlarına xüsusi önəm vermişlər. Bir də biz bu eksperiment zamanı onun şahidi olduq ki, sosiometrik seçmədə “təcrid olunmuş” qız və oğlanlar referentometrik seçmədə ən çox səs toplayıblar. Əksinə sosiometrik seçmədə daha çox səs toplayan oğlan və qızlar isə referentometrik seçmədə səs toplaya bilmirlər. Bu onu göstərir ki, sosiometrik seçmə qızların qrupdaxili münasibətlər sistemində mövqeyini hələ mütləq mənada müəyyən etmir.

Gənc qızlara münasibətin psixoloji çalarlarını müəyyən etmək və onların ailə həyatına hazırlığının sosial-psixoloji məsələlərinin aydınlaşdırmaq və ailə haqında təsəvvürlərin formalaşmasına təsir göstərən amillərin aşkarlanması üçün İ.F.Yudin “Ailə həyatına hazırlığın qiymətləndirilməsi” metodikasından istifadə olunmuşdur. Metodika ailədə yaranan bir neçə tipik situasiyanı özündə əks etdirir. Rəyi soruşulanlar təqdim olunan 10 situasiyaya münasibətdə göstərilən cavab variantından birini seçməsi tələb olunur: “Doğrudur” –D, “Mümkündür” –M, “İnandırıcı deyil” –İ.

Nəticələrin işlənməsi toplanmış balların şkalalar üzrə müvafiq qiymətləndirilməsinə görə həyata keçirilir. Əgər balların cəmi 70-dən 120-yə qədərdirsə, bu qızların ailə həyatına kifayət qədər hazırlığından xəbər verir. Əgər 22-70 bal civarındadırsa, ailə həyatına hazırlığın orta səviyyəsindən, 22 baldan aşağıdırsa ailə həyatına kifayət qədər hazırlığın olmamsından, ailə həyatına hazırlığın aşağı səviyyəsindən xəbər verir. Metodikanın təhlilindən və açara uyğunluğundan istifadə etməklə qızları ailə həyatına hazırlığının səviyyələrinin müəyyən etmək olar: “yüksək hazırlıq”, “otraq hazırlıq” və “aşağı hazırlıq”.

İ.F.Yudinin metodikasına görə qızlarda ailəyə hazırlığın göstəriciləri

Cədvəl 3.1.

Sualların N-si	Situasiyalar (Sualların məzmunu)	Cavab variantları		
		D	M	İ
I	Qızlar işdə xoşagəlməzliklər yaşayır	92	48	50
II	Qonaqların qarşılınması qayğısı (valideynləri, qohumların, dostların və s.)	75	87	38
III	Birlikdə alış-veriş etmək, hazırlıq görmək qayğısı	70	90	40
IV	“ Mənim vaxtım yoxdur, mən oxuyuram”	50	88	62
V	Səliqə səhman, təmizlik, ev işləri qayğısı	92	60	48
VI	İntim münasibətlər	80	25	95
VII	Nəsil artırmaq qayğısı	81	31	88
VIII	Uşaqların tərbiyəsi qayğısı	70	30	100
IX	Ailə çərçivəsində təkmilləşmək	110	32	58
X	Ünsiyyətçiliyi seçilməsi və inkişaf etdirlməsi	65	52	83

Gənc qızlarda ailə həyatına hazırlığın səviyyələri

Cədvəl 3.2.

Səviyyələr	Yüksək səviyyə	Orta səviyyə	Aşağı səviyyə
%-lə ifadəsi	10 %	32%	62%

Cədvəl 3.2.-dən göründüyü kimi qızlarda ailə həyatına hazırlığın səviyyələri içərisində aşağı səviyyə (62 %) üstünlük təşkil edir. Bu səviyyə məktəbli qızlarda, həm də tələbələrdə eyni göstəricilərə mülki. Ciddi fərqlər özünü göstərmir. Cavabların əsasında rəqə dərəcəsinin müəyyən etməyə və onun əsasında fərqlərin əhəmiyyətliyi müəyyən etməyə çalışmışıq.

İ.F.Yudinin metodikasına görə qızlarda ailəyə hazırlığın göstəriciləri

Cədvəl 3.3.

Sualların N-si	Sualların məzmunu	Ailə həyatına hazırlığın göstəriciləri		
		D	M	İ
		%	%	%
I	Qızlar işdə xoşagəlməzliklər yaşayır	0.46	0,24	0,25

II	Qonaqların qarşılanması qayğısı (valideynlərin, qohumların, dostların gəlişi)	0,37.5	0,43.5	0,19
III	Birlikdə alış-veriş etmək, hazırlıq görmək qayğısı	0,35	0,45	0,20
IV	“ Mənim vaxtım yoxdur, mən oxuyuram ”	0,25	0,44	0,31
V	Səliqə səhman, təmizlik, ev işləri qayğısı	0,46	0,30	0,24
VI	İntim münasibətlər	0,40	0,12.5	0,47.5
VII	Nəsil artırmaq qayğısı	0,40.5	0,15.5	0,44
VIII	Uşaqların tərbiyəsi qayğısı	0,35	0,15	0,50
IX	Ailə çərçivəsində təkmilləşmək	0,55	0,16	0,29
X	Ünsiyyətçiliyin seçilməsi və inkişaf etdirilməsi	0,32.5	0,26	0,41.5

Cədvəl 3.3-dən görünür ki, əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə “doğrudur” şkalası üzrə rəq dərəcəsində “Qızlar işdə xoşagəlməzliklər yaşayırlar” və “Səliqə səhman, təmizlik, ev işləri qayğısı” situasiyaları dominatlıq təşkil edir. və “Mümkündür” şkalası üzrə isə birlikdə alış-veriş etmək, hazırlıq görmək və “ “Mənim vaxtım yoxdur, mən oxuyuram “ situasiyaları üstünlük təşkil edir. “İnandırıcı deyil” şkalası üzrə isə “İntim münasibətlər” və “Uşaqların tərbiyəsi qayğısı” situasiyaları üstünlük təşkil edir. Bu onu göstərir ki, ailə həyatına hazırlıqda daha çox diqqəti cəlb edən məqamlar ailənin qayğıları ilə bağlıdır. Bu vəziyyət həm tələbə qızlarda, həm də şagirdlərdə eyni göstəricilərlə müşayiət olunur.

Cədvəl 3.4-3.5.dən də göründüyü kimi tələblərin ailə həyatına hazırlığının səviyyələri birinci 5-3-2 rəqlərdə daha əhəmiyyətli göstəricilərə malikdir. Təbii ki, digər rəqlər daha az əhəmiyyətlidir. Şagirdlər isə 5-3-1 rəqlərdə daha əhəmiyyətli göstəricilərə malikdirlər. Cədvəldən göründüyü kimi ailədə özünü-təkmilləşdirməyə başlıca prioritet verilir. Bu həm ailənin möhkəmləndirilməsinə, həm də dağılmasına gətirib çıxara bilər

Özünü-təkmilləşdirmə burada əxlaqi keyfiyyətlərin yüksəldilməsi, ailədə münasibətlərin yaxşılaşdırılması, özünün ailə mühiti üçün yetərli olmayan keyfiyyətlərdən uzaqlaşması və ya daha əhəmiyyətli şəxsiyyət keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsidir.

Ailənin möhkəmləndirilməsində bu cəhət əhəmiyyətli səciyyə o zaman kəşb edir ki, ailə həyatına hazırlaşan qızlarda ünsiyyətçilik yüksək olsun. Əgər ünsiyyətçilik aşağıdırsa, o zaman özünü-təkmilləşdirmə ailə həyatının dağıdıcı qüvvəsinə çevriləcəkdir. Daha dəqiq desək ailə çütlükləri bir-birini anlama bilməyəcəklər.

Tələbə qızlarda ailə həyatına hazırlıqla bağlı situasiyaların rəq dərəcəsi*Cədvəl 3.4.*

Rəq dərəcəsi	Sualların №	Situasiyalar (Tələbə qızlar)	Cavabların %-lı ifadəsi
1	2	3	4
1.	IX	Ailə çərçivəsində təkmilləşmək	0,7
2.	I	Qızlar işdə xoşagəlmizliklər yaşayır	0,48
3.	V	Səliqə səhman, təmizlik, ev işləri qayğısı	0,46
4.	VII	Nəsil artırmaq qayğısı	0,5
5.	VI	İntim münasibətlər	0,35
6.	VIII	Uşaqların tərbiyəsi qayğısı	0,34
7.	II	Qonaqların qarşılınması qayğısı (valideynləri, qohumların, dostların gəlişi)	0,31
8.	X	Ünsiyyətçiliyin seçilməsi və inkişaf etdirilməsi	0,28
9.	IV	“Mənim vaxtım yoxdur, hələ oxuyuram”	0,24
10.	III	Birlikdə alış-veriş etmək, hazırlıq görmək qayğısı	0,2

Şagirdlərdə ailə həyatına hazırlıqla bağlı situasiyaların rəq dərəcəsi*Cədvəl 3.5.*

Rəq dərəcəsi	Sualların №	Situasiyalar (Məktəbli qızlar)	Cavabların %-lə ifadəsi
1	2	3	4
1.	IX	Ailə çərçivəsində təkmilləşmək	0,55
2.	VII	Nəsil artırmaq qayğısı	0,42
3.	VI	İntim münasibətlər	0,32
4.	IV	“Mənim vaxtım yoxdur, hələ oxuyuram”	0,4
5.	VIII	Uşaqların tərbiyəsi qayğısı	0,33
6.	X	Ünsiyyətçiliyin seçilməsi və inkişaf etdirilməsi	0,27
7.	III	Birlikdə alış-veriş etmək, hazırlıq görmək qayğısı	0,24
8.	I	Qızlar işdə xoşagəlmizliklər yaşayır	0,29
9.	V	Səliqə səhman, təmizlik, ev işləri qayğısı	0,22
10.	II	Qonaqların qarşılınması qayğısı (valideynlərin, qohumların, dostların gəlişi)	0,18

Göründüyü kimi apardığımız tədqiqatda ünsiyyətçilik 8-ci mövqedədir və buna əsasən demək olar ki, bu amil ailənin möhkəmləndirilməsində aparıcı rola malik olmayacaq, ailənin möhkəmlənməsində dominantlıq təşkil etməyəcəkdir. Məhz bu cəhətlər göstərir ki, məktəbli qızlarada ailə həyatına hazırlıq aşağı səviyyədədir və müxtəlif amillərin təsiri ilə dəyişə bilər. Bundan başqa göründüyü kimi müxtəlif mövqelərin bir-birinə uyğunsuzluğu ailədə gələcəkdə problemlər yarada bilər. Bu etnomədəni baxımdan da qəbul edilən deyildir.

Əsas diqqət çəkən məsələlərdən biri də gənc qızların işdə xoşagəlməzlikləri yüksək qiymətləndirmələridir. Bu zaman situasiyanın qiymətləndirilməsi xoşagəlməzlik, başqalarına münasibətdə harmoniyanın olmaması ilə səciyyəvidir. Ancaq bütünlüklə situasiyaya gənc qızların belə münasibətinin olması əhəmiyyətli amil kimi sayıla bilməz. Yəni daima narazılıq, həyacanlılıq və s. kimi amillər davamlı səciyyə daşımaya bilər. Bu göstəricinin özü də birbaşa çütlüklər arasında ünsiyyətin qurulmasından asılıdır. Yəni çütlüklər arasında ünsiyyətin düzgün qurulması, rəqabət aparmaq kimi davranışları zəiflədə bilər.

Burada diqqəti daha çox dəyərlərə yönəltmək lazımdır. Ailənin dəyərləri, o cümlədən gənc qızların dəyərlər sistemində dominatlıq təşkil edən dəyər onun gələcək həyat yoldaşının dəyərləri ilə üst-sütə düşdükdə, bu amillərin təsir dərəcəsi aşağı düşür.

Nəzərə alamaq lazımdır ki, Azərbaycan ailələri üçün məqbul sayılan qonq-pərvərlik, uşaqların daha çox qayğısına qalmaq, qohumlarla əlaqə və münasibətləri qoruyub saxlamaq aparıcı yerlərdən birin tutur. Eləcə də ev-eşik, məşin və s. kimi dəyərlər də burada əsas yerlərdən birini tutur.

Cavabların təhlili göstərdi ki, bu möqelər iearxiyada heç də birinci yerləri tutmur. Belə ki, müştərk fəaliyyət burada 3-cü və 10-cu mövqelərdə dayanır.

Tələbələrdə intim münasibətlər məktəblilərə nisbətə 5-4 mövqeləri bölüşdürür ki, bu da adekvat deyildir. Çünki gənclər intim münasibətləri daha əvvəlki yerlərdə görməli idilər. Görünür bu fakt milli-etnik münasibətlərlə bağlıdır və ayrıca tədqiqat aparılmasını tələb edir. Bununla belə mövqelərin iearxiyası da ailə həyatına hazırlılığın aşağı səviyyəsindən xəbər verir.

Bu faktları ümumləşdirib belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, tələbələrin ailə həyatına hazırlılığının yüksək səviyyəsi aşağı göstəricilərlə- 5% müşayət olunur. Ailə həyatına hazırlılığın orta səviyyəsinə malik tələbələrdə 42 % göstərici müşahidə olunur ki, bu da onu göstərir ki, onlarla maarifləndirici işlərin aparılması ailə həyatına hazırlılığın yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

Qeyd olunmalıdır ki, mürəkkəb sosial-iqtisadi şəraitdə gənc qızlar özlərinin ailə haqqında təsəvvürlərini bir qədər ideallaşdırırlar. Onlar yalnız ailə qurmaq, uşaq dünyaya gətirmək haqqında düşünmür, həm də özünə məxsus ev-eşiyə, zəngin həyat tərzinə malik olmağa, ailəyə daha yaxşı uyğunlaşmağa çalışırlar və ya bunu arzu edirlər. Belə faktlar onların dəyərlərinin sistemində çox vaxt üstünlük təşkil edir ki, bu da sonralar ciddi problemlərə gətirib çıxara bilər.

Rəyi soruşulanların əksəriyyəti belə qənaətdədir ki, onların ailəsi həm müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir, həm də milli xüsusiyyətləri özündə əks etdirməlidir.

Ailə həyatı haqqında təsəvvürlərin göstəriciləri

Cədvəl 3.6.

№	Suallar	Cavablar və onun %-lə ifadəsi			
		Müsbət	Mənfi	Hələ o haqqda düşünmürəm	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
1.	Siz ailə həyatına hazırlığa necə yanaşırsınız?	26 %	56 %	15 %	3%
2.	Siz təhsil alarkən ailə qurmağa necə baxırsınız?	Bəli bu normaldır	Xeyr, ailə təhsilə maneə olur	Ola bilər	Bilmirəm
		16 %	41 %	40 %	4 %
3.	Hansı yaşda ailə həyatına başlamaq olar?	16-18	18-20	20-30	30 və daha çox
		23 %	44 %	30 %	3 %
4.	Başqa millətin nümayəndələri ilə asilə qurmağa necə baxırsınız?	Mənim üçün maraqlı deyil	Olmaz	Mənim üçün fərqi yoxdur, amma valideynlərim qoymaz	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
		3 %	50 %	47 %	0 %
5.	Sizin üçün gələcək yarınızın sosial statusu əhəmiyyət kəsb edir?	Hə	yox	Ola bilər bu yaxşı olsun	Bilmirəm
		17 %	45 %	34 %	4 %
6.	Kişilər hansı sosial səviyyədə olmalıdır ki, özlərinə diqqət cəlb edə bilsinlər?	Tələbə	qulluqçu	ziyalı	biznesmen
		29%	39 %	32 %	0 %
7.	Erkən yaşlarda Siz nigaha necə baxırsınız?	normal	Normal baxmıram	Mənfi	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
		10%	60%	20%	10%
8.	Ümumiyyətlə, ailə qurmaq istərdinizmi?	Bəli	əvvəl oxuyum, sonra	Bilmirəm	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
		40%	35%	32%	3%
9.	Siz ailəlisinizmi?	hazırlaşırım	xeyr	Bəli	Ayrılmışıq
		16%	70%	14%	0%

10.	Ailə həyatına hazırlıqda adət-ənənlərə necə baxırsınız?	normal	Normal baxmıram	Mənfi	Cavab verməyə çətinlik çəkirəm
		48%	17%	26%	9%

Cədvəl 3.6.-dan göründüyü kimi və aparılmış eksperimentin nəticələrinin təhlili bir neçə qənaətə gəlməyə imkan verir. Tələbə qızların ailə həyatına hazırlılığına münasibətinin təhlili göstərir ki, onların 56%-i bu prosesə müsbət yanaşır və ailə həyatı haqqında zəruri məlumatlara malikdirlər. 15 %-in ailə haqqında düşünməməsi hələ onların lazımı işləri başa çatdırmamğından qaynaqlanır. Maraqlıdır ki, tələbə qızların əksəriyyəti demək olar ki, 52 %-i ailə həyatının təhsilə mənfi təsir göstərməsi qənaətindədirlər. Bu etnik milli stereotiplərdən və gələcəkdə öz peşələrini davam etdirmələri zərurətindən ortaya çıxır.

Məlumdur ki, gənc qızların ailə həyatına münasibətində hansı yaşdan ailə qurulması məsələsi də aktualdır. İstər məktəblilər, istərsə də tələbə qızların 44%-i bu yaş dövrünü 20-30 yaş civarında görürlər. Başqa millətlərlə ailə qurmaq tendensiyasına münasibət birmənalı deyil. Tələbə qızların 50%-i bunun mümkünslüyündən 47%-i isə mümkün olmasından danışirlər. Lakin üstünlüyü öz xalqının nümayəndələrinə verirlər.

Gələcək həyat yoldaşının statusu da gənc qızlar üçün birmənalı olmayan suallar doğurur. Belə ki, rəyi soruşulanların 45 %-i statusun onlar üçün əhəmiyyət kəsb etmədiyini bildirirlər. Halbuki real həyatda biz bunun çox vaxt əksini görürük. Hətta kişilərdə sosial statusun qiymətləndirilməsində belə üstünlük qulluqçulara verilir (39%). Biznesmenlər bu iearxiyda 17 %-i təşkil edirlər.

Erkən yaşlarda nigaha münasibətdə gənc qızların 60% ona normal baxmadığını qeyd edir. Yalnız 10%-i normal yanaşır.

Bizim üçün maraqlı olan məqamlardan biri qızların ailə həyatına hazırlığı zamanı milli-etnik adət ənənlərin hansı iearxiyaya malik olmasını müəyyənləşdirikən aşkar oldu ki, 48% -i bu ənənlərə normal yanaşır, 17%-i isə normal yanaşmır, 26%-i isə mənfi münasibət bəsləyir. Bəziləri qeyd edirlər ki, ailə həyatına hazırlıqda bir sıra məqamlar yüksək qiymətləndirir. Məsələn, cehiz vermək, gənc ailənin qayğısına qalmaq və s. ancaq, bəzi məqamları da qınayırlar.

Bütün bunları ümumiləşdirib deyə bilərik ki, ailə həyatına hazırlığa mənfi münasibət bəsləyən gənc qızlar ailə həyatına hazırlığın aşağı səviyyəsindədirlər. Tədqiqat göstərdiki onlar ailə həyatı haqqında neqativ təsəvvürlərə malikdirlər.

Ailə həyatına hazırlığın orta səviyyəsinə malik gənc qızlar isə ailə və nigah məsələlərində bir qədər ehtiyatlı mövqe nümayiş etdirilər. Ailəyə hazırlığı yüksək səviyyəsinə malik qızlar isə ailə münasibətləri haqqında pozitiv və

gerçəkliyi əks etdirən təsəvvürlərə malikdirlər ki, onun sayəsində onlar ailə məsələlərinə adekvat yanaşırlar.

Dissertasiyanın III fəslinin ikinci yarım fəslə **“Gənc qızlara münasibətin və onların ailə həyatına hazırlığının formalaşmasının yol və vasitələri”** adlanır. Burada Azərbaycan ailələrində müasir dövrdə istər Avroatlantika, istərsə də Avroasiya ölkələrinə sürətlə inteqrasiya etdiyimiz bir zamanda gənc qızlara münasibət, o cümlədən ailə həyatına hazırlığında, ümumiyyətlə gənc qız şəxsiyyətinin təşəkkülündə özünü göstərən bir sıra sosial-psixoloji problemlərin həll edilməsinin yol və vasitələrinin araşdırılması, müəyyənləşdirilməsinə çalışılmışdır. Bir sıra tövsiyələr verilmiş, əsas yol və vasitələr göstərilmişdir.

Aparığımız tədqiqat aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə imkan verir:

– Tədqiqatdan aydın oldu ki, müasir dövrdə ailədə gənc qızlara münasibət və onların ailə həyatına hazırlığının psixoloji məsələləri müxtəlif bölgələrdə, müxtəlif ailələrdə rəngarəngliyi ilə seçilirlər.

- Azərbaycan ailələrində, gənc qızlara münasibətdə və ailə həyatına hazırlığında cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi dəyişikliklər, etnik-psixoloji xüsusiyyətlər çox ciddi təsir göstərir ki, nəticədə gənc qız şəxsiyyətinin formalaşmasında sosial-psixoloji, mədəni, etnik amillər əsas rol oynayır.

- Gənc qızların mənəviyyatının və ailə həyatına hazırlığının təşəkkülü hər bir gənc qızın yaş səviyyəsindən, temperamentindən, xarakter xüsusiyyətlərindən, eyni zamanda, ailənin maddi-iqtisadi vəziyyətindən, ətrafdakıların onlara qarşı münasibətindən yaranmış abı-havadan da çox asılıdır.

-Müasir dövrdə gənc qızlarımızın milli-mənəvi dəyərlərimizə münasibətində xarici amillərlə yanaşı, onların fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri də əsas rol oynayır ki, bununla əlaqədar olaraq ailədə, ictimai yerlərdə gənc qızlara etnik-milli hissələrin aşılınması üzrə işin səmərəli təşkilinə diqqət yetirmək lazımdır.

- Gənc qız şəxsiyyətinin təşəkkülündə, onun mənəviyyatının, ailə həyatına baxışının düzgün istiqamətlənməsində müsbət məzmunlu etnik-milli hissələrin daxili tələbata çevrilməsi üzrə valideynlər və ictimaiyyət tərəfindən məqsədyönlü, sistemli və fasiləsiz işin aparılması öz müsbət nəticəsi ilə şərtlənir.

– Gənc qızlara münasibətdə və ailə həyatına hazırlığında bir sıra ailələrdə gənc qızın inkişafına mane olan etnik stereotip və yönümlər özünü qabarıq şəkildə göstərir.

– Tədqiqatdan bəlli oldu ki, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı gənc qız şəxsiyyətinin düzgün formalaşmasında əksər valideynlərin və əksər gənc qızların dünyagörüşündə, münasibətlər sisteminə, özünü və cəmiyyətə baxışında gənc qız inkişafında təsir göstərən dəyişikliklər yaratmışdır.

– Müasir dövrdə gənc qız şəxsiyyətinin düzgün təşəkkülü ilə bağlı problemin azaldılmasında, onların ictimai-siyasi fəallığının genişlənməsində köhnə etnik stereotiplərə qapanmış valideynlərin müasir dövrün ideologiyasına uyğun maarifləndirilməsi və bunun üçün xüsusi trenq qrupların yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

– Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrə sürətli integrasiyamızın gənc qız şəxsiyyətinin təşəkkülündə həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri vardır. Bu cəhətlərin formalaşması isə gənc qızla ünsiyyət dairəsindən asılıdır.

– Tədqiqatdan bəlli oldu ki, gənc qızların ailə xoşbəxtliyi məhz “gəlin-baldız”, “gəlin-qaynana” münasibətinin düzgün qurulmasında görülür və bu münasibətin düzgün qurulması isə ailə həyatına hazırlaşan qızın öz anasının ərinin qohumlarına neçə münasibət bəsləməsindən çox asılıdır.

– Gənc qızların tədris müəssisələrində tərbiyəsinin təşkili zamanı milli adət-ənənələrimizə, mənəvi dəyərlərimizə, tarixi şəxsiyyətlərin nümunələrinə, müsbət ailə təcrübələrinə müraciət edilməsi və gənc qızlara münasibətdə xəlqilik və millilik hisslərinin qorunub saxlanması əsas şərt sayılmalıdır.

Tədqiqatın nəticələrindən çıxış edib qeyd edə biləri ki, təlim prosesində ailə məsələləri tədris prosesinə daxil edilməli və xüsusi konsultasiyalar aparan mərkəzlər yaradılmalıdır. Ailə həyatına hazırlıqla bağlı konsultasiyaları və maarifləndirmə işlərini təlim müəssisələrində aparmaq vacibdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı **əsərlərində** öz əksini tapmışdır:

1. Tələbə gənclərin şəxsiyyətin təşəkkülündə milli xüsusiyyətlərin rolu // Psixologiya jurnalı, Bakı, 2006, № 3, s. 133-139
2. Azərbaycan ailələrində gənc qızlara münasibətin etno-psixoloji təhlili / “Filologiyanın aktual problemləri” elmi-praktik konfransın materialları. Sumqayıt: 2007, s.123.
3. Müasir dövrdə gənc qızların ailə həyatına hazırlığının etno-psixoloji məsələləri // Bakı Slavyan Universitetinin Elmi əsərləri, Bakı, 2008, № 2, s.120-125
4. Müasir dövrdə gənc qızların mənəviyyatının formalaşmasında ailə tərbiyəsinin psixoloji əsasları // Psixologiya jurnalı, Bakı, 2008, № 3, s. 160-169
5. Müasir dövrdə gənc qız şəxsiyyətini formalaşmasının psixoloji məsələləri // AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri, Bakı, 2009, № 1-2(13), s.195-200
6. Qızlarda əxlaqi davranışın və məsuliyyət hissinin formalaşmasında cəmiyyətin sosial-psixoloji məsələləri //Psixologiya jurnalı, Bakı,2012, № 2, s. 115-124
7. Müasir dövrdə ailədə gənc qızların əxlaqi şüurunun düzgün formalaşdırılmasının psixoloji məsələləri / «Filologiyanın aktual problemləri» Respublika elmi konfransının materialları. Sumqayıt: 2012, s. 401
8. Психологические вопросы подготовки девушек к семейной жизни // Вектор науки, серия Педагогика и психология, Тольятти, 2013, № 1 (12), с. 75-78.
9. Müasir dövrdə ailələrdə valideyn-qız konfliktinin psixoloji problemləri /

Qafqaz Universiteti.Bakı: 2015, s.1366-1368

10. Gənc qızların ailə həyatına hazırlanmasının sosial-psixoloji problemlərinə dair / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransı.Bakı: 2015,s.310-311
11. Kitabı-Dədə Qorqud” dastanında gənc qızların ailə həyatına hazırlığının psixoloji problemləri / “Kitabi-Dədə Qorqud” və dünya eposçuluq ənənəsi beynəlxalq elmi konfransın materialları. Sumqayıt: 2015, s. 80-81
12. Şərq fəlsəfi fikrində gənc qızlara münasibətin psixoloji təhlili / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransı. Bakı: 2016, s. 200-201.
13. Gənc qızlara münasibətin formalaşmasına təsir edən sosial-psixoloji amillər // Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi xəbərləri, Bakı, 2016, №2, s.63-67

Шахназ Мустафа кызы Гулиева

«Отношение к молодым девушкам в азербайджанских семьях и психологические проблемы подготовки их к семейной жизни»

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе рассматривается одна из актуальных для современного азербайджанского общества проблем – проблема подготовки молодых девушек к семейной жизни. Известно, что страна находится в процессе становления и делает первые шаги на пути к независимости, имея 20% оккупированных территорий, одновременно с этим активно стремясь к интеграции с Западом. Семья, как первичная ячейка общества, впитывает все новые тенденции и перерабатывает их. Этот процесс сопровождается изменениями в структуре отношений внутри семьи, среди которых особое место отводится отношениям к юным девушкам в контексте их подготовки к семейной жизни. При этом, формирующаяся новая система, наряду с общепринятыми ценностями, должна строиться с опорой на национально-этнические корни, национальные чувства, нравы и обычаи, что и нашло свое отражение в данной диссертационной работе.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и использованной литературы.

В первой главе - «Подготовка молодых девушек к семейной жизни как предмет социально-психологического исследования» - отношение к молодым девушкам в азербайджанских семьях и подготовка их к семейной жизни рассматриваются через призму национально-этнических особенностей. С этой целью автор обращается к дастану «Деде Коргуд», к религии, к восточной философии, к классической литературе, к фольклору, анализируя проблему с социально-психологической точки зрения. В главе также нашли свое отражение взгляды различных ученых на данную проблему.

Во второй главе под названием «Этнопсихологические особенности отношения к молодым девушкам в азербайджанских семьях в современных условиях», изучаемая проблема рассматривается с теоретико-методологической точки зрения. Основная цель данной главы - определение путей и способов решения социально-психологических проблем, возникающих в процессе становления молодой девушки в качестве полноценной личности.

В третьей главе - «Экспериментально-психологическое исследование подготовки молодых девушек к семейной жизни» - определяются пути и средства решения поставленных задач, излагается методика исследования. Были выявлены три уровня подготовки молодых девушек к семейной жизни: низкий, средний и высокий уровень. Здесь показаны трудности, возникающие в азербайджанских семьях в отношении с

молодыми девушками в процессе их подготовки к семейной жизни, а также определены пути их преодоления, проанализированы социально-психологические аспекты подготовки к семейной жизни.

В заключение диссертации обобщаются полученные результаты, и формулируются конкретные предложения.

Guliyeva Shahnaz Mustafa

ABSTRACT

Attitude to young girls in Azerbaijani families and psychological problems of their preparation for the family life

Dissertation is considered one of the most pressing actual problems of our time – the attitude problems of young girls in Azerbaijani families and the preparation for their family life. Known that the country is in the process of formation and takes the first steps towards independence, 20% of the territories were occupied, at the same time actively seeks to integrate to the West. All of this affect and create some problems in regards to young girls and their preparation for family life. That's why you should form a young girl as a personality with all its points of view, it is necessary not just based on common values, but above all, it is necessary to take into account national and ethnic origin, national feelings, manners and customs, and that is reflected in this dissertation.

The main purpose of the dissertation to explore influence with modern condition of social sphere, national and ethnic customs and traditions, social groups on attitudes towards young girls and prepare them for independent family life in Azerbaijani families. On the frame of these relations the socio-psychological analysis were given in this dissertation and at the same time, determined the effect on the psycho of a young girl in the negative aspects of family relations. But most importantly to find ways for the prevention of negative effects to eliminate (to solve) them.

The work consists of an introduction, two chapters (six subchapters), conclusions and references.

In the first chapter - "The object of socio-psychological research - training young girls to family life" attitude to young girls and their preparation for family life revealed in view of national and ethnic features. To this end, the author applies to the national epos called "Dede Gorgud" to religion, to the eastern philosophical thought, to classical literature, folklore, exploring this problem with socio-psychological point of view. Ways of studying this problem and views of various scholars also reflected in this chapter.

In the second chapter «Under the modern terms experimental- psychological research according to young girls and their preparation for family life in the Azerbaijani families". Studied problem is approached with theoretical and methodological perspectives. The main purpose of this chapter to determine ways and methods social-psycho problems arising in the process of becoming a young girl as a complete person.

In the third chapter – "The Experimental - Psychological Research of Young Girls' Training to Family Life" – the ways and means of solving the

problems are identified and research methodology is outlined. Three levels of young girls' training to family life have been identified: low, medium and high levels. The difficulties arising in relation to young girls' preparation for family life in Azerbaijani families are shown in this chapter. The ways to overcome them are identified; social and psychological aspects of training for family life are analyzed in this chapter as well. The obtained results are summarized and concrete proposals are formulated in conclusion of the thesis.

In conclusion, the dissertation summarizes discussed issues recommendations to resolve negative situations.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

Шахназ Мустафа гызы Гулиева

Отношение к молодым девушкам в азербайджанских семьях и психологические проблемы подготовки их к семейной жизни

6114.01 – Социальная психология

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по психологии

Баку - 2016